

ומביאה הגמרא מימרות נוספות בענין זה:

א. **אמר רבא, וכן תנא בברייתא דבי [מבית] רבי ישמעאל: עד גיל עשרים שנה, יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה, וכיון שחניע גיל עשרים ולא נשא, אומר הקב"ה: תיפח עצמותיו!**

ב. **אמר רב חסדא: האי דעדיפנא מחבראי, הטעם לכך שאני גדול מחברי, זהו משום דנסיבנא בשיתסר, שנשאתי אשה בגיל שש עשרה.**

ואי נסיבנא מארכיסר, הוה אמינא לשטן: ל-א גירא בעיניך! אילו הייתי מתחתן בגיל

דאמר "בן עשרים שנה ולא נשא אשה יהיו כל ימיו בעבירה" [כמבואר להלן], ורב המנונא כבר היה בן עשרים שנה, ולפיכך רב הונא לא רצה שיראה את פניו עד שישא אשה. (283)

ותמהינן על המימרא שהבאנו בשם רב הונא:

'בעבירה' סלקא דעתך? וכי יעלה בדעתך לומר שאדם שלא נשא אשה יהיה ממש בעבירה? והלא הוא יושב ואינו עושה דבר!

אלא אימא, אמור שכך אמר רב הונא: בן עשרים שנה ולא נשא אשה יהיו כל ימיו 'בהרהור' עבירה [ולא בעבירה ממש].

בפוסקים.

ואולם, מדברי הרא"ש מוכח שלא פירש כן, וכן נראה מדברי הרמב"ם, וכן מוכח מדברי בית שמואל [הובאו לעיל בשתי ההערות הקודמות].

והנה, טענת החזון איש בנויה בעיקרה על כך שבבבל ילמד תורה ואחר כך ישא אשה, ורב המנונא היה בבבל.

אך כל זה לדעת רבנו תם. ואילו רש"י והר"ן פירשו שבבבל ישא אשה ואחר כך ילמד תורה. וכתב הגר"א [הובא לעיל הערה 281] שהרמב"ם פירש כהר"ן.

ולפי זה יש לומר, מאחר שרב המנונא היה בבבל, לפיכך היה ראוי לו לישא אשה לפני גיל 20. אבל בארץ ישראל מותר להתעכב מלישא אשה לאחר גיל 20.

ודוקא באדם שמתעכב מלישא אשה שלא כדין אמר רב הונא שכל ימיו בהרהור עבירה. אבל במי שמתעכב מלישא אשה כדי ללמוד תורה כדין, כגון בארץ ישראל [וכפי שהתבאר לעיל הע' 281], אין הכרח שהרהורי עבירה יבואו ללבו.

אולם מדברי הרא"ש [הנ"ל הערה 277] והרמב"ם [אישות טו ב] מוכח שמדובר כאן באדם שמתעכב מלישא אשה שלא על מנת ללמוד תורה. אבל באדם שרוצה ללמוד תורה לא נאמר בגמרא כאן שיעור לדבר. [וכן מבואר בבית שמואל. ועיין לעיל בהערה הקודמת].

283. רב הונא החזיק את רב המנונא כרשע מפני שלא נשא אשה, ובודאי יש לו הרהורי עבירה. ולפיכך לא רצה להביט בו, מפני שאסור להסתכל בפני אדם רשע [מהרש"א על פי מגילה כח א].

וכתב החזון איש [אבן העזר קמח]: אף על פי שלדעת רבנו תם בבבל ילמד תורה ואחר כך ישא אשה [ושלא כדברי רש"י], ורב המנונא היה בבבל. במה דברים אמורים? לפני גיל עשרים. אבל אחר כך בודאי הוא בכלל הרהור עבירה, ולכן ישא אשה קודם. שהרי שנינו "ואם אי אפשר לו בלא אשה [מפני שבאים בלבו הרהורי עבירה], ישא אשה ואחר כך ילמד תורה".

וסיים החזון איש שלפי זה אין היתר לאחר מלישא אשה לאחר גיל עשרים "וצריך עיון

ארבע עשרה, (283*) הייתי יכול להתגרר בשטן ולומר לו "חץ בעיניך", (284) ולא הייתי ירא שמה יחטיאני. (285), (286)

והגמרא חוזרת ועוסקת במה ששנינו בברייתא שאדם חייב ללמד את בנו תורה: (286*)

אמר ליה רבא לרבי נתן בר אמי: אדידך על

צוארי דברייך, הוי זהיר ללמד את בנך תוכחות כל עוד ידך תקיפה על צואריו. ומתי הוא הזמן הזה? **משיתסר ועד עשרים ותרתין**, מגיל שש עשרה שנה ועד עשרים ושתיים שנים. מפני שלפני גיל שש עשרה אין לו דעת לקבל תוכחות כל כך, ולא ראוי להכביד עליו במוסר ותוכחות, ולאחר גיל עשרים ושתיים יש לחוש שמה יבעט בכל.

283*. שלפני גיל זה אין האדם בר עונשין. [מהרש"א]. ומשמע מדבריו ש"ארביסר" היינו בשנת ארבעה עשר, כלומר מגיל י"ג ויום אחד. [וכן יש לבאר "שיתסר"].

והרמב"ם [הלכות איסורי ביאה כא כה] כתב: "ואסור להשיא אשה לקטן שזה כמו זנות היא" והעתיקוהו הטור ושלחן ערוך [אבן העזר א ג]. ופירש בית יוסף שלדעת הרמב"ם חכמים לא תיקנו לקטן נישואין. ולפיכך בעילתו בעילת זנות. [אבל ר"י סובר שלמרות שלא תיקנו לו נישואין, אין בעילתו בעילת זנות ויש מצוה בדבר מגיל י"ב. כמוכא בבית יוסף. עיין שם. והביאוהו מפרשי השלחן ערוך שם].

284. שהעין היא תחלת סרסור העבירה. [מהרש"א]. וזו קללה ליצר הרע. ונקט 'גירא' [חץ] כלוחם עם יצר הרע [מהרש"א להלן פח א].

285. המקלל את השטן מגררו להלחם בו ולהכשילו. ובגמרא להלן פא א מובאים כמה דוגמאות לכך.

286. להלכה פסק שלחן ערוך [אבן העזר א ג]: א. מצוה על כל אדם לישא אשה מגיל י"ח. [וכתב הרב המגיד שמקור דין זה במסכת אבות "בן שמונה עשר לחופה". ופירש חלקת מחוקק שם שחז"ל קיבלו שמצוה זו היא מגיל י"ח מאחר שצריך ללמוד קודם שישא אשה. והעתיקו

בית שמואל. וכוונתו שאפילו אדם שאינו צריך לטרוח לפרנסתו ונאמר בו "ישא אשה ואחר כך ילמד תורה", כנ"ל הערה 281, כל זה לאחר י"ח. אבל לפני י"ח ילמד תורה ואחר כך ישא אשה. כנראה מפני טרדות אחרות ולא משום פרנסתו. ב. קודם י"ג לא ישא שהרי זה כזנות. [הובא לעיל הערה 283 בהרחבה].

ג. ובשום ענין לא יעבור גיל 20 שנה בלא אשה. ומי שעברו עליו 20 שנה ואינו רוצה לישא אשה בית דין כופין אותו לישא. כדי לקיים מצות פריה ורבייה. והרמ"א כתב שבזמן הזה נהגו שלא לכוף על כך.

ד. העוסק בתורה וטורח בה וירא לישא אשה כדי שלא יטרח במזונו ויתבטל מן התורה מותר להתאחר. [מדובר באדם שיצטרך לעבוד לפרנסתו. כמבואר לעיל הערה 281 ע"פ בית שמואל. וכן מדובר כאן דוקא במי שאין יצרו מתגבר עליו. בית יוסף].

ה. מי שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי תמיד ונדבק בה כל ימיו ולא נשא אשה אין עון בידו. והוא שלא יהיה יצרו מתגבר עליו. [והיינו: מי שחשק בתורה כבן עזאי ודבוק בה, מותר להתעכב מלישא אשה למרות שפרנסתו מצויה ואינו צריך להבטל בשבילה מתלמוד תורה. ע"פ בית שמואל. והובא לעיל בהערה 281].

286*. על פי הפירוש השני ברש"י ד"ה משיתסר. וכתב רש"י שפירוש זה הוא העיקר. אבל עיין פירוש אחר ברש"י שם.

ב. לא זו בלבד שחייב ללמדו תורה שבכתב, אלא חייב ללמדו אפילו משנה ותלמוד הלכות ואגדות.

מיתבי סתירה לדברי שמואל מברייתא:

דתניא: למדו אביו מקרא, אין מלמדו משנה. שאין האב חייב ללמד את בנו אלא מקרא בלבד, ואילו משנה ושאר דברים הבן ילמד בעצמו.

ואמר על כך רבא: מקרא שהוזכר כאן זו תורה בלבד, ולא נביאים או כתובים.⁽²⁸⁸⁾

ומכאן שאין אדם חייב ללמד את בנו במשנה ותלמוד הלכות ואגדות, וזה שלא כדברי שמואל!

ומתרצינן: למרות ששמואל הביא את הדוגמא של זבולון בן דן, שמואל לא התכוין לומר שהחיוב הוא ממש כעין זבולון בן דן. אלא, כזבולון בן דן בדבר אחד, ולא כזבולון בן דן בדבר אחר. וכדלהלן:

כזבולון בן דן, שלמדו אביו אביו, וכיוצא בזה כל אדם חייב ללמד את בנו.

ולא כזבולון בן דן, דאילו התם [שם] אביו למדו מקרא משנה ותלמוד הלכות ואגדות, ואילו הבא, כל אדם אינו חייב ללמד את בנו אלא מקרא בלבד.^{(289), (290)}

רבא בא למעט שאינו חייב ללמדנו מדרשי התורה. שאף הם נקראים תורה כדלהלן דף מט תחילת עמ' ב'. ועיין ב"ח וש"ך שם ופנ"י. [ועיין להלן הערה 290].

289. א. כתב רש"י: ו"עד היכן" נמי דקאמרינן, הכי קאמרינן: עד היכן אדם חייב ללמוד תורה

ואמרי לה, ויש אומרים שהזמן הוא מתמני פרי משמונה עשרה עד עשרים וארבעה.

והמחלוקת הזאת היא כתנאי, כמחלוקת התנאים בברייתא דלהלן:

וכך שנו בברייתא: נאמר [משלי כב ו]: "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה". כלומר: הדרך הראויה שלא יסור ממנה גם כשיזקין, חנוך לו אותה בנעורו.

ומתי הוא זמן "נעורו"?

רבי יהודה ורבי נחמיה נחלקו בדבר: חד אחד מהם אמר: משיתפר ועד עשרים ותרתין, מגיל שש עשרה ועד עשרים ושנים שנים.

וחד אמר: מתמני פרי [משמונה עשרה] ועד עשרים וארבעה.

עד היכן, עד כמה גדול החיוב שחייב אדם ללמד את בנו תורה?

אמר רב יהודה אמר שמואל: עד כגון זבולון בן דן,⁽²⁸⁷⁾ שלמדו אביו אביו מקרא ומשנה ותלמוד ואגדות.

ומניחה עתה הגמרא מבינה ששמואל הביא את הדוגמא של זבולון בן דן כדי ללמדנו שני דברים: א. לא זו בלבד שהאב חייב ללמד את בנו, אלא חייב ללמד אפילו את בן בנו [נכדו].

287. שם של תלמיד שהיה בימי שמואל ורב יהודה [רש"י].

288. כך פירש רש"י. אבל הרמב"ם פירש שחייב ללמדו בשכר את כל התורה שבכתב [הלכות תלמוד תורה א.]. והעתיקו שלחן ערוך [יורה דעה רמה ו.]. ופירש הגר"א שלדעת הרמב"ם

והתניא, נאמר [דברים יא יט] "ולמדתם אותם את בניכם". והתנא מדייק מהפסוק: דוקא 'את בניכם', ולא את בני בניכם. מכאן שאין אדם מצווה ללמד את בן בנו תורה.

ותמהינן על דברי שמואל: ואבי אביו מי מיחייב, וכי אבי אביו אכן חייב ללמדו תורה? ! והלא בבבביתא שנינו להיפך !

[ת"ת א ז] שחייב ללמדו "בשכר" את כל התנ"ך [כדלעיל 287 ע"ש]. ומשמע שבחנם חייב ללמדו אף משנה וכו' [וכן פירשו ה לחם משנה וביאור הגר"א].

וקשה על דברי הרמב"ם: מדוע הגמרא הקשתה מהבביתא [למדו מקרא אין מלמדו משנה] על דברי שמואל [שאמר כזבולון בן דן]? והלא הבביתא מדברת לענין החיוב לשכור מלמד, ואפשר ששמואל דיבר על החיוב ללמד את בנו בחינם ובוזה החיוב ללמדו אפילו משנה וכו'!

ויש לומר: לענין החיוב ללמד את בנו בחינם אין שום חידוש בכך שחייב ללמד את בן בנו, שהרי חייב ללמד אף את בן חברו [כדלעיל בהערה הקודמת], וכל שכן את בן בנו, ובעל כרחך שמואל דיבר לענין לשכור לבנו מלמד בשכר, ובוזה אמר שמואל שאף בכך בנו חייב בכך, ואילו בכך חברו אינו חייב אלא בחינם [כמו שפסק הרמב"ם שם הלכה ג]. ולפיכך הגמרא מקשה סתירה מהבביתא על דברי שמואל, שהרי שניהם דיברו בשכר [לחם משנה ת"ת א ב. ועיין מה שכתב שם בהלכה ג]. ועיין עוד בשלחן ערוך הרב קונטרס אחרון. ובערוך השלחן, וחזון איש. [ועיין מהרש"א ח"א ד"ה עד].

ב. בשלחן ערוך יורה דעה רמה ו העתיק את דברי הרמב"ם שחייב ללמדו 'בשכר' עד שידע את כל התורה שבכתב, ולא משנה וגמרא וכו'. והוסיף: הדברים אמורים דוקא באדם שהשעה דחוקה לו, אבל מי שיכול מצוה ללמדו משנה וגמרא. וכו'. ועיין לחם משנה שם. וחזון איש.

בדורותיו? [אמר רב יהודה: לבנו ולבן בנו]. כלומר: לפי הבנת הגמרא לעיל יש לפרש "עד היכן חייב אדם" וכו' — עד היכן החיוב שחייב אדם ללמד את בנו גדול. אולם, אם נפרש כן, אזי יש ללמוד מתשובת רב יהודה שהחיוב גדול עד כדי שחייב ללמד את בנו מקרא משנה וכו'. ומאחר שמסקנת הגמרא שלא הבאנו את זבולון בן דן אלא לענין בן בנו, בעל כרחך גם השאלה לא היתה אלא לענין עד כמה דורות אדם חייב ללמד את בנו.

ב. להלכה כתב הרמב"ם [תלמוד תורה א ב] שכשם שמצוה ללמד את בנו כך מצוה ללמד את בן בנו. ולא רק את בן בנו אלא מצוה על כל חכם מישראל ללמד תורה לתלמידים שנאמר "ושננתם לבניך". ודרשו חז"ל [בספרי] "בניך" אלא תלמידך, אך יש הבדל בין בנו לתלמידים אחרים לענין שני דברים:

א. מצוה להקדים את בנו לבן בנו, ואת בן בנו לבן חברו.

ב. אינו יכול ללמד את בנו בחנם חייב לשכור לו מלמד בשכר, אבל לבן חברו אינו חייב לשכור מלמד בשכר. [על פי פירוש הכסף משנה שם. ועיין לחם משנה וערוך השלחן].

וכן נפסק בשלחן ערוך [יורה דעה רמה ג]. בכסף משנה הסתפק אם גם בן בתו קודם לבן חברו, או שמא לא נאמר דין בן בנו אלא משום שבנו חייב ללמד את בן בנו. אבל בכך בתו אין שייך טעם זה.

והש"ך כתב שם שבן בתו קודם [ובפתחי תשובה כתב שהקרום קרוב קודם].

290. א. משמע שלמסקנת הגמרא אין האב חייב ללמד את בנו אלא תורה בלבד, וכתב הרמב"ם

ומאחר שאין אדם חייב ללמד את בן בנו, **מה אני מקיים**, כיצד אני יכול להעמיד את הכתוב [דברים ט יט]: "והודעתם [את דברי התורה] לבניך ולבני בניך?"

הכתוב הזה **בא לומר** לך שכל המלמד את בנו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו למדו לו ולבנו ולבן בנו עד סוף כל הדורות. (291)

ומתריצין: הוא [שמואל], דאמר אדם חייב ללמד את בן בנו, סובר **כי האי תנא**, כמו התנא ששנה את הברייתא דלהלן:

דתינא: נאמר "ולמדתם אותם את בניכם". אין לי אפשרות ללמוד מכאן אלא את "בניכם". **בני בניכם**, מניין? מנין נוכל ללמוד שאדם חייב ללמד אף את בן בנו?

תלמוד לומר "והודעתם לבניך ולבני בניך". מכאן שאדם חייב ללמד אף את בן בנו.

ומאחר שאדם חייב ללמד את בני בניו, **אם כן, מה תלמוד לומר** מדוע נאמר "ולמדתם אותם את בניכם"? (292)

הכתוב הזה בא למעט, "בניכם" ולא **בנותיכם**. ללמדנו שאין אדם מצווה ללמד את בתו תורה. (293)

ואגב שהבאנו את הכתוב "והודעתם לבניך", מביאה הגמרא דרשה שדרש רבי יהושע בן לוי מהכתוב הזה:

אמר רבי יהושע בן לוי: כל המלמד את בן בנו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני. (294) **שנאמר**: "והודעתם לבניך ולבני בניך", וסמיך ליה ומיד בסמוך נאמר "יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב".

וסמיכות הכתובים באה ללמדנו שמעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני.

291. מפני שבנו מלמד את בן בנו. וכן כל דור ודור מלמד את בנו. ומחמתו בא הכל. והרי זה כאילו הוא עצמו לימד את כולם [מהרש"א, הגהות הרד"ל].

292. התבאר בהערה הבאה.

293. הברייתא אינה ממעטת מ"והודעתם לבניך" – בניך ולא בנותיך. אלא דוקא מ"למדתם אותם את בניכם".

ונראה שהכתוב "והודעתם לבניך ולבני בניך" נצרך לגופו. ואי אפשר למעט ממנו את הבנות, שהרי כל התורה כולה בלשון זכר נאמרה. אך, הכתוב "ולמדתם אותם לבניכם" מיותר, שהרי כבר נאמר "והודעתם לבניך ולבני בניך"! [והכתוב "והודעתם" ודאי אינו מיותר, שהרי מלמד על בני הבנים].

ולפיכך, עלה בדעת התנא שהכתוב "ולמדתם" וגו' בא למעט את בני הבנים, אך התנא הסיק שאי אפשר לומר כן שהרי נאמר "והודעתם לבניך ולבני בניך" [וחולק על הברייתא הקודמת שדרשה מכאן דרשה אחרת]. הלכך התנא מסיק שהכתוב "ולמדתם אותם את בניכם" ממעט את בנותיכם.

294. במסכת ברכות כא ב מובאת מימרא זו ושם כתוב "כל המלמד את 'בנו' תורה". וכו' ויש גורסים כך אף בסוגייתנו. [מובאים בהג' בן אריה. ע"ש].

295. מההרש"א כאן בפירושו הראשון עולה ש"כאילו קבלה" היינו שהאב קבלה מהר סיני. ובפירושו השני פירש שכאילו הבן קבלה מהר סיני. ועיין שם.

רבה בר רב הונא, לא טעים אומצא עד דמייתי לינוקא לבית מדרשא, לא היה טועם בשר צלוי בגחלים עד שהיה מביא את הקטן לבית המדרש ללמוד.

ועתה הגמרא מביאה כמה מאמרים בענין מצות תלמוד תורה:

אמר רב ספרא משום [בשם] רבי יהושע בן חנניא: מאי דכתיב [דברים ו ז] "ושננתם לבניך"? מדוע לא נאמר "ושניתם לבניך"? (297)

אל תקרי "ושננתם" אלא "ושלשתם". כלומר: לעולם ישלש אדם שנותיו. בשליש מהם יעסוק בתורה, שלישי במשנה, ושליש בתלמוד. (297*)

ומיד תמהינן: כיצד אדם יכול לדעת כמה זמן הוא שלישי מחייו? מי יודע כמה חי, וכי הוא יודע כמה זמן יחיה?!

ומתרצינן: לא צריכא, ליומי. הכתוב בא ללמד שהאדם יחלק את ימי השבוע לשלש יומיים במקרא, יומיים במשנה, ויומיים

רבי חייא בר אבא אשכחיה, מצאו לרבי יהושע בן לוי, דשדי דיסנא ארישיה, שהשליך על ראשו סדין כדי שלא ללכת בגילוי ראש, ומחמת שמיהר לא הספיק להתעטף בסודר שראוי לכיסוי הראש, וקא ממטי ליה לינוקא לבי כנישתא והוליך את בנו הקטן לבית הכנסת ללמוד שם.

אמר ליה רבי חייא בר אבא: מאי כולי האי, מדוע מיהרת עד כדי כך שלא הספקת לכסות את ראשך בכיסוי שהולך אותך?

אמר ליה, השיב רבי יהושע בן לוי:

מי זוטר מאי דכתיב, וכי קטן בעיניך מאמר הכתוב "והודעתם לבניך" ופמך ליה "יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב", ומעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני. ואם כן, וכי קטן בעיניך שארוץ ואמהר לכך?!

ומשמע רבי חייא בר אבין תשובה זו, מכאן ואילך, רבי חייא בר אבין לא טעים אומצא עד דמוקרי לינוקא, ומוספיה. לא היה טועם בשר הצלוי על גבי גחלים, (296) עד שהיה חוזר עם הקטן את מה שקרא אתו אתמול, ומוסיף לו עוד פסוק אחד חדש.

297*. קשה: והלא לעיל הגמרא הסיקה שאין אדם חייב ללמד את בנו אלא תורה בלבד. ואם כן, כיצד אפשר לפרש את "ושננתם לבניך" לענין משנה ותלמוד?
ויש לומר: הכתוב "ושננתם לבניך" נדרש בספרי לענין תלמידיו של האדם שאף הם קרויים בנים. ולא מדובר בבניו. [פני יהושע. ולדברי הלחם משנה הנ"ל הע' 290 י"ל שמדובר כאן לענין לימוד בחנם. שבזה החיוב גם במשנה וגמ'. ועיין מהרש"א].

296. בזמנם היו רגילים לטעום מעט בשר בגחלים כבוקר. [רש"י].
297. במה עדיף לשון "ושניתם" מ"ושננתם"? יתכן שכפל האות נ' מיותר. והיה ראוי לכתוב "ושנתם" [בתורה יש מילים רבות שמנוקדות בחריק וכתובות בכתיב חסר בלא י' ובגמרא או רש"י הוסיפו בהם י' כדי להקל על הקורא. וכן יש לומר ברש"י כאן שכתב "ושניתם" וכוונתו שהיה אפשר לכתוב "ושנתם", והנון מנוקדת בחריק].

בתלמוד. (298)

ומביאה הגמרא מאמר נוסף:

לפיכך, מהטעם דלהלן, נקראו חכמים הראשונים 'סופרים', מפני שהיו סופרים את כל האותיות שבתורה.

שהיו אומרים: האות וא"ו דבמילה "גחון" [ויקרא יא מב (299)] היא חציין של אותיות של ספר תורה, כלומר: כשנספור את האותיות שבספר תורה, נמצא שהאות ו' דגחון עומדת בחצי מספרן. (300)

המילים "דרש דרש" [ויקרא י טז] הן בחציין של התיבות שבספר תורה.

הפסוק "והתגלח" [ויקרא יג לג] הוא בחציים של פסוקים.

וכן, נאמר [תהלים פ יד]: "יכרסמנה הזיר מייער".

האות עי"ן ד"יער" היא בחציין של האותיות (301) שבספר תהילים.

והפסוק [תהילים עח לח] "והוא רחום יכפר עוון" הוא חציו דפסוקים שבתהילים.

בעי שאל רב יוסף: וא"ו דגחון, היא מהאי גיפא, או מהאי גיסא? האם אותה וא"ו מסיימת את חצי האותיות הראשון שבספר תורה, או שהיא פותחת את החצי השני?

אמר ליה אביי (302): ניתי ספר תורה, ואימנינהו, נביא ספר תורה ואמנה את אותיותיו, ואומר לך היכן נמצאת אותה וא"ו דגחון!

בבלי בלול מכולם [מתורה ממשנה ומתלמוד]. וכשלומדים ש"ס בבלי אין צריך לשלש את הימים. והעתיקו הרמ"א [שם].

ובדרישה כתב שאדם שאינו יכול ללמוד ביום אלא שלש שעות וכיוצ"ב, אינו יכול לצאת ידי חובתו על ידי לימוד גפ"ת [גמרא, פירוש, תוספות]. כאילו חילק את כל יומו לשלש. אלא צריך לעסוק בדברי הפוסקים הלכה למעשה. [והביאוהו הט"ז והש"ך. ועיין שם].

299. "כל הולך על גחון... לכל השרץ השורץ על הארץ לא תאכלום". וגו'.

300. הגמרא להלן מסתפקת אם האות ו' מסיימת את החצי הראשון או פותחת את החצי האחרון.

301. זו מסקנת הרש"ש וכן כתוב בעין יעקב.

302. היעב"ץ הוסיף בגירסת הגמרא "אביי".

298. כך הסבירו התוספות את דברי רש"י. אולם התוספות עצמם, והרמב"ם [ת"א א יא], ועוד, מפרשים שאת היום עצמו יחלק לשלש. כגון מי שעוסק שלש שעות ביום לאומנותו ולומד תשע שעות, ילמד שלש שעות תורה, שלש משנה, ושלש תלמוד. וכן פסק שלחן ערוך [יורה דעה רמו ג].

ופירש הרמב"ם שם ש"תורה" היינו תורה שבכתב [כל התנ"ך]. ו"משנה" היינו תורה שבעל פה, ובכלל זה פירוש התורה שבכתב. ו"תלמוד" היינו שיבין דבר מתוך דבר, וידמה דבר לדבר, וידון במידות שהתורה נדרשת בהם עד שידע איך הוא עיקר המצוות [כך העתיק הטור. וברמב"ם כתוב "המדות"] והיאך יוצא האסור והמותר וכיוצא בזה מדברים שלמד מפי השמועה.

והתוספות כתבו בשם רבנו תם שאנו סומכים על מה שאמרו במסכת סנהדרין [כד א] שש"ס

וראיה לדבר: **דכי אתא כאשר בא רב אחא בר אדא מארץ ישראל לבבל אמר: במערבא פסקי להאי קרא לתלתא פסוקי, בארץ ישראל⁽³⁰⁵⁾ מחלקים את הפסוק שלפנינו לשלשה פסוקים:**

"ויאמר ה' אל משה, הנה אנכי בא אליך בעב הענן, בעבור ישמע העם בדברי עמך. וגם כך יאמינו לעולם. ויגד משה את דברי העם אל ה'" [שמות יט ט].

תנו רבנן: חמשת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה פסוקים הוו פסוקי ספר תורה.⁽³⁰⁶⁾

יתר עליו ספר תהילים בשמונה פסוקים.⁽³⁰⁷⁾

חסר ממנו ספר דברי הימים בשמונה פסוקים.

תנו רבנן: המילה "ושננתם"⁽³⁰⁸⁾ באה ללמד, שיהו דברי תורה מחודדים בפיו.⁽³⁰⁹⁾ כלומר: חזור עליהם ושננן אותם, ובדוק בעומקם, עד שאם ישאל לך אדם דבר, אל תגמגם ותאמר לו תשובה לאחר הגמגום, אלא אמור לו תשובה מיד.

שנאמר⁽³¹⁰⁾ [משלי ז ד]: "אמור לחכמה ל-ב

מי [האם] לא כך אמר רבה בר בר חנה: לא זזו חכמים שבדורות שלפננו משם [לא התפרש מאיזה מקום לא זזו⁽³⁰³⁾] עד שהביאו ספר תורה ומנאוה!]

אמר ליה רב יוסף: אינהו, בדורות שלפננו היו בקיאי ב'חסירות' ו'יתירות',⁽³⁰⁴⁾ לפיכך היה בידם למנות את האותיות שבספר תורה, אבל אנן, לא בקיאינן. ולפיכך איננו יכולים למנות את מנין האותיות שבספר תורה בדיוק.

רב יוסף שואל שאלה נוספת:

בעי רב יוסף: במה שאמרנו "והתגלח חציין של פסוקים" יש לשאול: "והתגלח" מהאי גיסא או מהאי גיסא? האם "והתגלח" שייך לחצי הראשון או לחצי השני?

אמר ליה אבוי: אמנם אנו איננו בקיאים בחסרות ויתרות ואין בידנו למנות את האותיות, אבל, פסוקי מיהא ליתו לימנויה, את הפסוקים על כל פנים אנו יכולים להביא לפנינו ולמנותם!

ענה רב יוסף: בפסוקי נמו לא בקיאינן אף בחילוק הפסוקים שבתורה איננו בקיאים, ויתכן שיש פסוק אחד שאנו מחלקים אותו בטעות לשנים, וכדומה.

303. רש"י.

304. כתיב מלא וחסר.

305. שהיא מערבית דרומית לעומת בבל.

306. עיין מסורת הש"ס.

307. כתבו תוספות ישנים: תימה! דבעל כרחך בחומש יש יותר [מתהילים] דאפילו אם יהיו פסוקי תהילים מג' תיבות בלבד, אינו כל כך כמו

שיש בחומש! [ועיין מהרש"א ורש"ש].

308. "ושננתם לבניך ודברת כס". [דברים ו ז].

309. מאחר שלא נאמר "ושניתם" [כדלעיל הערה 297] דרשו חכמים את ושננתם מלשון שינון וחידוד [מהרש"א. וכוונתו מלשון "חרבו שנונה". "חיצו גיבור שנונים" וכיוצ"ב].

310. נראה שהפסוקים דלהלן מלמדים שיש לדרוש את "ושננתם" מלשון חידוד. ולא מלשון